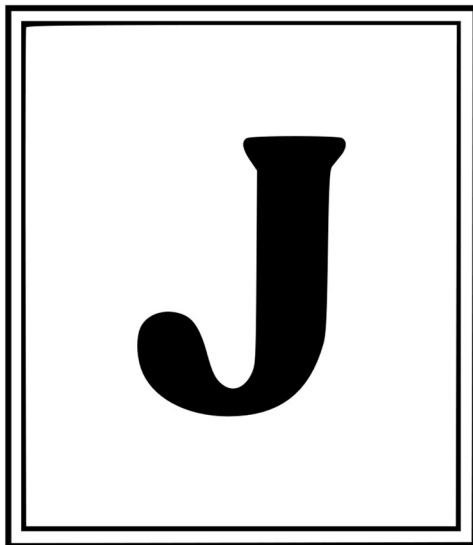

JOURNAL OF CONTEMPORARY WORLD STUDIES

VOLUME | 4 ISSUE | 8 | JANUARY | 2026

JCWS

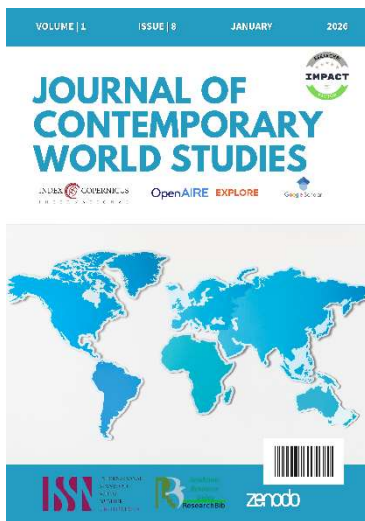
DEMOGRAFIK O'ZGARISHLARNING IQTISODIYOTGA TA'SIRI: NAZARIY ASOSLAR

*Eshboyeva Madina*¹
*Eshboyev Temur*²

¹ O'zMU JF 2-kurs talabasi

² TShIU 4-kurs talabasi

e-mail: madinaeshboeva885@gmail.com

ANNOTATION:

Mazkur maqolada demografik jarayonlar — aholi soni, yosh tarkibi, migratsiya va urbanizatsiya — ning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Ularning mehnat bozori, iste'mol va jamg'arma, davlat moliyasi hamda inson kapitali orqali iqtisodiyotga ta'sir mexanizmlari ko'rib chiqiladi.

KEYWORDS:

demografik o'zgarishlar, iqtisodiy o'sish, mehnat bozori, demografik dividend, migratsiya, inson kapitali.

Accepted Date:

January 05, 2026,

Published Date:

January 15, 2026

Journal Website: <https://d-pressa.com/index.php/jcws/>

License

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Kirish

Demografik jarayonlar zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning eng fundamental omillaridan biri hisoblanadi. Aholi soni va tarkibidagi o'zgarishlar ishlab chiqarish quvvatlari, ichki talab hajmi, jamg'armalar darajasi hamda davlat xarajatlari strukturasi bevosita ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy nazariyada demografiya nafaqat yordamchi omil, balki uzoq muddatli o'sish trayektoriyasini belgilovchi markaziy determinant sifatida qaraladi. Tug'ilish darajasi, umr davomiyligi, yosh tarkibi va hududiy joylashuvdagi siljishlar mehnat resurslari shakllanishi, kapital jamg'arilishi va inson kapitali rivojiga ta'sir qilib, iqtisodiy tizimning ichki muvozanatini o'zgartiradi. So'nggi o'n yilliklarda global miqyosda demografik transformatsiyalar jadallashib bormoqda. Ayrim mintaqalarda aholi qarishi jarayoni kuchayayotgan bo'lsa, boshqa hududlarda, jumladan Markaziy Osiyoda, yosh aholi ulushi yuqori bo'lib qolmoqda. Ushbu tafovutlar turli iqtisodiy natijalarga olib kelmoqda: rivojlangan davlatlarda pensiya tizimi va sog'liqni saqlash xarajatlariga bosim ortayotgan bir paytda, rivojlanayotgan mamlakatlarda bandlik, ta'lim va infratuzilma masalalari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan demografik struktura iqtisodiy siyosatning strategik komponentiga aylanmoqda.

Asosiy qism

O'zbekiston misolida qaralganda, mamlakatda yoshlar ulushining yuqoriligi, urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi hamda tashqi mehnat migratsiyasining kengayishi kuzatilmoqda. Bu holat bir tomondan iqtisodiy o'sish uchun muhim

salohiyat yaratib, "demografik dividend"dan foydalanish imkonini bersa, ikkinchi tomondan mehnat bozoriga bosim, hududlararo nomutanosiblik va ijtimoiy infratuzilma yuklamasini kuchaytiradi. Shunday sharoitda demografik o'zgarishlarning iqtisodiyotga ta'sirini chuqur ilmiy tahlil qilish, ularning uzatish mexanizmlarini aniqlash hamda siyosiy qarorlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb vazifaga aaylanadi. Demografik o'tish nazariyasiga ko'ra jamiyatlar rivojlanish jarayonida yuqori tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlaridan past tug'ilish va o'lim darajalariga bosqichma-bosqich o'tadi, bu esa dastlab aholi sonining tez o'sishiga, keyinchalik esa yosh tarkibida mehnatga layoqatli qatlam ulushining ortishiga olib keladi.¹⁰ Ushbu bosqich iqtisodiy adabiyotlarda "demografik dividend" sifatida talqin qilinib, ishlab chiqarish salohiyatining kengayishi hamda YaIM o'sishiga qulay sharoit yaratadi.¹¹ Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mehnatga layoqatli aholining nisbatan tez o'sishi jamg'arma darajasini oshirib, investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi.¹² Biroq bu ustunlik avtomatik tarzda iqtisodiy farovonlikka olib kelmaydi, chunki demografik dividendning real natijaga aylanishi ta'lim sifati, mehnat bozori institutlari va institutsional muhit bilan bevosita bog'liqdir.¹³ Agar yosh avlod yetarli bilim va kasbiy malakaga ega bo'lmasa, demografik ustunlik ishsizlik va ijtimoiy bosim omiliga aylanishi mumkinligi xalqaro tajribada qayd etilgan.¹⁴ Shu sababli rivojlanayotgan mamlakatlarda demografik dividenddan samarali foydalanish inson kapitaliga

¹⁰ Todaro M., Smith S. *Economic Development*. Pearson.

¹¹ Bloom D., Canning D., Sevilla J. *The Demographic Dividend*. RAND.

¹² Barro R., Sala-i-Martin X. *Economic Growth*. MIT Press.

¹³ Acemoglu D., Johnson S. *Disease and Development*. Journal of Political Economy.

¹⁴ Becker G. *Human Capital*. University of Chicago Press

yo'naltirilgan tizimli investitsiyalar orqali amalga oshirilishi zarurligi ta'kidlanadi.¹⁵

Mazkur jarayon inson kapitali nazariyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, unga ko'ra ta'lim va sog'liqni saqlashga yo'naltirilgan xarajatlar mehnat unumdorligini oshiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Yosh aholining yuqori ulushi iqtisodiyot uchun muhim imkoniyat yaratadi, biroq bu imkoniyat faqat sifatli ta'lim va mehnat bozori ehtiyojlariga mos kasbiy tayyorlov mavjud bo'lgandagina iqtisodiy samaraga aylanadi. Aks holda, yoshlar orasida ishsizlik kuchayib, iqtisodiy struktura nomutanosibligi yuzaga keladi. Shu bilan birga, uzoq muddatli demografik jarayonlar aholi qarishi bilan murakkablashadi, chunki umr davomiyligining uzayishi va tug'ilish darajasining pasayishi natijasida keksalar ulushi ortadi. Bu holat pensiya tizimi va sog'liqni saqlash xarajatlariga bosimni kuchaytirib, fiskal barqarorlikka tahdid solishi mumkinligi ko'plab makroiqtisodiy tadqiqotlarda asoslab berilgan. Natijada ko'plab davlatlar pensiya yoshini oshirish, majburiy jamg'arma mexanizmlarini joriy etish kabi moslashuv choralarini qo'llamoqda.¹⁶

Demografik o'zgarishlarning muhim tarkibiy qismi bo'lgan urbanizatsiya iqtisodiy faoliyatning shaharlarda jamlanishiga olib kelib, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, biroq bir vaqtning o'zida uy-joy, transport va kommunal infratuzilmaga yuklamani kuchaytiradi.¹⁷ Rejasiz urbanizatsiya hududiy tengsizlikni chuqurlashtirishi mumkinligi rivojlanayotgan mamlakatlar misolida ko'rsatib berilgan. Shu nuqtada demografik siyosatning iqtisodiy roli yaqqol namoyon bo'ladi, chunki tug'ilish, migratsiya,

bandlik va ta'limga oid qarorlar uzoq muddatli iqtisodiy trayektoriyani belgilaydi. Demografik jarayonlar o'z-o'zidan shakllanmaydi, balki davlat tomonidan boshqariladi va ular makroiqtisodiy strategiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Aholining yosh tarkibi, hududiy joylashuvi va mehnat resurslari dinamikasini kompleks boshqarishgina mavjud demografik ustunlikni barqaror iqtisodiy rivojlanishga aylantira olishi ilmiy adabiyotlarda keng e'tirof etilgan.

Demografik o'zgarishlar iqtisodiyotga eng avvalo mehnat bozori orqali uzatiladi, chunki mehnatga layoqatli aholining ko'payishi ishchi kuchi taklifini oshirib, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish uchun demografik asos yaratadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yosh aholining tez o'sishi mavjud bo'lgan sharoitda yangi ish o'rinlari yetarli darajada yaratilsa, iqtisodiy o'sish tezlashadi va daromadlar bazasi kengayadi, biroq bu jarayon avtomatik tarzda ijobiy natija bermaydi, chunki iqtisodiyot yetarlicha bandlik yaratishga qodir bo'lmaganda yoshlar ishsizligi kuchayib, ijtimoiy tanglik yuzaga keladi.¹⁸ Aynan shu nuqtada demografik jarayonlarning iste'mol va jamg'arma strukturalariga ta'siri namoyon bo'lib, yosh jamiyatlarda iste'mol ulushi yuqori bo'lgani sababli ichki talab iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi, qarib borayotgan jamiyatlarda esa jamg'arma darajasi ortib, kapital bozorlarining chuqurlashuviga olib keladi. Ushbu siljishlar investitsiya yo'nalishlarini o'zgartirib, iqtisodiy strukturaning qayta shakllanishini tezlashtiradi va shu orqali demografik omillar ishlab chiqarish modelining transformatsiyasiga "ko'prik" vazifasini bajaradi.¹⁹

¹⁵ Lee R., Mason A. *Population Aging and the Generational Economy*. Edward Elgar.

¹⁶ OECD. *Pensions at a Glance*.

¹⁷ Glaeser E. *Triumph of the City*. Penguin

¹⁸ ILO. *Global Employment Trends for Youth*.

¹⁹ Deaton A. *The Analysis of Household Surveys*. World Bank.

Mazkur jarayon davlat moliyasi va migratsiya bilan tutashgan holda yanada murakkablashadi, chunki aholining yosh tarkibi byudjet xarajatlari tuzilmasini bevosita belgilab, yosh aholining ko'pligi ta'lim va bandlik dasturlarini kengaytirishni talab qilsa, keksalar ulushining ortishi sog'liqni saqlash va pensiya xarajatlarini oshiradi, shu bois demografik prognozlar fiskal siyosatni rejalashtirishda markaziy ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, mehnat migratsiyasi qisqa muddatda pul o'tkazmalari orqali ijobiy iqtisodiy effekt bersa-da, uzoq muddatda malakali kadrlarning chiqib ketishi ishlab chiqarish salohiyatini pasaytirishi mumkinligi ko'plab xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan²⁰, xususan Jahon banki va Birlashgan Millatlar Tashkiloti materiallarida migratsiya oqimlari samarali boshqarilmaganda "miya oqimi" kuchayishi ta'kidlanadi. Ichki migratsiya natijasida iqtisodiy faoliyat yirik shaharlarda jamlanib, chekka hududlar mehnat resurslarini yo'qotishi esa hududlararo nomutanosiblikni chuqurlashtiradi²¹, bu esa urbanizatsiya, infratuzilma bosimi va regional tengsizlik o'rtasida murakkab sabab-natija zanjirini shakllantiradi. Aynan mana shu nuqtada inson kapitali orqali uzatilish mexanizmi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi, chunki ta'lim va kasbiy tayyorlov orqali shakllangan bilim va ko'nikmalar demografik ustunlikni real iqtisodiy natijaga aylantiradi, aks holda yosh aholining ko'pligi iqtisodiy resurs emas, balki bosim omiliga aylanishi mumkinligi Xalqaro Mehnat Tashkiloti tadqiqotlarida ham ko'rsatib berilgan. Demak, mehnat bozori, fiskal siyosat, migratsiya va hududiy rivojlanish mexanizmlarini inson kapitali bilan uyg'un holda boshqarishgina

demografik jarayonlarni barqaror iqtisodiy o'sish drayveriga aylantira oladi.²²

O'zbekiston va xalqaro tajriba taqqoslamasi shuni ko'rsatadiki, demografik jarayonlarning iqtisodiy natijalarga aylanishi bevosita institutsional muhit, ta'lim sifati va bandlik siyosatiga bog'liq bo'lib, aholining yosh tarkibi yuqori bo'lgan mamlakatlar mazkur ustunlikdan faqat faol mehnat bozori siyosati va sanoat diversifikatsiyasi orqali foyda ko'ra oladi. O'zbekiston bo'yicha ochiq statistik ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi bazalariga tayangan holda tahlil qilinganda, mehnatga layoqatli yoshdagi aholining ulushi hali ham yuqori darajada saqlanib qolayotgani kuzatiladi, bu esa qisqa va o'rta muddatda iqtisodiy o'sish uchun muhim demografik imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, xalqaro empirik tadqiqotlar yosh aholi ulushining o'sishi avtomatik tarzda farovonlik keltirmasligini, aksincha, agar iqtisodiyot yetarli ish o'rinlari yaratmasa, demografik ustunlik ijtimoiy bosim omiliga aylanishini ko'rsatadi.²³ Aynan shu nuqtada Sharqiy Osiyo mamlakatlari tajribasi ko'prik vazifasini bajaradi, chunki ular demografik dividenddan foydalanishda eksportga yo'naltirilgan sanoatlashuv, keng ko'lamli kasbiy tayyorlov va faol bandlik dasturlarini uyg'unlashtirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishga erishgan, bu esa O'zbekiston sharoitida ham demografik ustunlikni real ishlab chiqarish quvvatlariga aylantirish uchun kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Mazkur jarayon global miqyosda ham o'xshash qonuniyatlarga bo'ysunadi, chunki Jahon banki hamda Birlashgan Millatlar Tashkiloti hisobotlarida demografik dividenddan samarali foydalanish ta'lim sifati, hududiy rivojlanish va migratsiya oqimlarini

²⁰ Auerbach A., Kotlikoff L. *Dinamik Fiskal Siyosat*.

²¹ Beine M., Docquier F. *Brain Drain and Human Capital Formation*.

²² Birlashgan Millatlar Tashkiloti. *Jahon Urbanizatsiya Istiqbollari*

²³ Todaro M., Smit S. *Iqtisodiy Rivojlanish*. Person.

boshqarish bilan uzviy bog'liq ekani ta'kidlanadi. Xususan, ichki migratsiya iqtisodiy faollikni yirik shaharlarda jamlab, infratuzilma bosimini kuchaytirar ekan, chekka hududlarda mehnat resurslari tanqisligi yuzaga kelishi mumkinligi qayd etiladi, bu esa hududlararo tafovutni chuqurlashtiruvchi omilga aylanadi. Shu sababli O'zbekiston sharoitida demografik ustunlikni faqat poytaxt va yirik markazlarda emas, balki hududiy sanoatlashtirish va mahalliy ish o'rinlari yaratish orqali butun mamlakat bo'ylab iqtisodiy faollikka aylantirish muhim hisoblanadi. Aynan mana shu o'tish nuqtasida inson kapitali yana markaziy o'ringa chiqadi, chunki xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ta'lim va kasbiy tayyorlovga yo'naltirilgan tizimli investitsiyalarsiz demografik imkoniyatlar uzoq muddatli iqtisodiy ustunlikka aylanmaydi, demak, O'zbekiston uchun ham demografik siyosatni mehnat bozori, hududiy rivojlanish va ta'lim strategiyasi bilan yagona tizim sifatida olib borish barqaror iqtisodiy o'sishga olib boruvchi eng muhim ko'priq hisoblanadi.

Ushbu maqola doirasida demografik jarayonlarning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri kompleks nazariy yondashuv asosida tahlil qilinib, aholi soni va yosh tarkibidagi o'zgarishlar, urbanizatsiya, migratsiya hamda inson kapitali iqtisodiy o'sishning muhim tarkibiy omillari ekanligi asoslab berildi. Xususan, mehnatga layoqatli yoshdagi aholining yuqori ulushi iqtisodiyot uchun sezilarli ishlab chiqarish salohiyati yaratishi, ichki talabning kengayishiga xizmat qilishi hamda jamg'arma va investitsiya imkoniyatlarini oshirishi ko'rsatildi, biroq ushbu demografik ustunlik avtomatik tarzda barqaror farovonlikka olib kelmasligi, balki ta'lim sifati, mehnat bozori institutlari va institutsional muhit bilan uzviy bog'liqligi aniqlashtirildi. Tadqiqot davomida

demografik dividend tushunchasi faqat ishchi kuchi hajmi bilan emas, balki uning sifati bilan belgilanadigan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayon ekani ochib berildi: yosh aholining ko'pligi yetarli bilim va kasbiy malaka bilan ta'minlanmagan sharoitda ishsizlik, ijtimoiy bosim va hududiy nomutanosiblikni kuchaytirishi mumkinligi ta'kidlandi. Shu bilan birga, demografik o'zgarishlarning iqtisodiyotga ta'siri faqat mehnat bozori orqali emas, balki iste'mol va jamg'arma strukturalari, davlat moliyasi, urbanizatsiya jarayonlari hamda migratsiya oqimlari orqali ham uzatilishi ko'rsatilib, ushbu mexanizmlar o'zaro chambarchas bog'langan yaxlit tizimni tashkil etishi asoslandi.

Xulosa

O'zbekiston sharoitida yosh aholi ulushining yuqoriligi qisqa va o'rta muddatda iqtisodiy o'sish uchun muhim demografik salohiyat yaratmoqda, biroq mazkur imkoniyatdan samarali foydalanish faqat kompleks va muvofiqlashtirilgan siyosat mavjud bo'lgan taqdirdagina mumkinligi xulosa qilindi. Xususan, hududiy sanoatlashtirishni jadallashtirish, yoshlar bandligini kengaytirish, kasbiy ta'limni mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish hamda migratsiya jarayonlarini milliy rivojlanish strategiyasi bilan uyg'un boshqarish demografik ustunlikni real iqtisodiy natijaga aylantirishning asosiy shartlari sifatida belgilandi. Shuningdek, urbanizatsiya jarayonlarini muvozanatli boshqarish orqali hududlararo tafovutlarni kamaytirish, inson kapitaliga yo'naltirilgan tizimli investitsiyalarni kengaytirish va demografik siyosatni makroiqtisodiy rejalashtirish bilan integratsiyalash zarurligi qayd etildi. Umuman olganda, demografik jarayonlarni izchil va strategik boshqarish O'zbekiston uchun nafaqat ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, balki uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishning

poydevorini yaratishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bloom D., Canning D., Sevilla J. *The Demographic Dividend*. RAND.
2. Barro R., Sala-i-Martin X. *Economic Growth*. MIT Press.
3. Acemoglu D., Johnson S. *Disease and Development*. Journal of Political Economy.
4. Becker G. *Human Capital*. University of Chicago Press
5. Lee R., Mason A. *Population Aging and the Generational Economy*. Edward Elgar.
6. OECD. *Pensions at a Glance*.
7. Glaeser E. *Triumph of the City*. Penguin
8. ILO. *Global Employment Trends for Youth*.
9. Deaton A. *The Analysis of Household Surveys*. World Bank.
10. Auerbach A., Kotlikoff L. *Dinamik Fiskal Siyosat*.
11. Beine M., Docquier F. *Brain Drain and Human Capital Formation*.
12. Todaro M., Smit S. *Iqtisodiy Rivojlanish*. Person.
13. Eshboyeva, M., Eshboyev, T., & Saitov, S. (2025, November). GREEN ECONOMY AS THE FOUNDATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: GLOBAL PERSPECTIVES AND NATIONAL STRATEGIES. In Scientific practical conference (Vol. 1, No. 1, pp. 235-238).
14. Madina, E. (2025). MAMLAKAT INNOVATSION SALOHİYATI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 4(40), 197-201.
15. Eshboyeva, M. (2024, December). BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDA" YASHIL IQTISODIYOT" NING O'RNI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14564325>. In International scientific and practical conference (Vol. 1, No. 2, pp. 162-165).
16. Utayevna, O. R. N. (2024). ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT WITH THE IDEA OF "GREEN ECONOMY". INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 5(47), 211-214.
17. Toshboyev, B. (2020). The impact of changing paradigms in the national mentality on the education of the individual. Архив Научных Публикаций JSPI.
18. Toshboyev, B. (2020). Exemplary set in the development of national character. Архив Научных Публикаций JSPI.
19. Toshboyev, B., & Kistaubaev, S. (2020). Экологик таълим-тарбиянинг миллий менталитетни мустаҳкамлашдаги ўрни. Архив Научных Публикаций JSPI.